

[לחצו כאן](#) כדי לראות גרסה מעודכנת של השיעור עם כלי למידה נוספים באתר דרכיה.

[הרשמו כאן](#) לניוזלטר כדי לקבל עוד עדכונים ותכנים ממיזם דרכיה.

נשמח לקבל הערות והארות [כאן](#).

קיום מצוות מרצון

האם מותר לקיים מצווה ללא חיוב, מתוך רצון? מהי המשמעות של קיום מצוות באופן כזה?

מאת לורי נוביק | עריכה: הרב עזרא ביק, אילנה אלצפן, ושיינע גולדברג

תרגום בעברית: רחל וינשטיין | עריכה בעברית: חניטל אופן ועדיה בלנק

ההיתר

האם אישה יכולה לעשות מצוות שאיננה מחוייבת בהן מרצונה החופשי? באילו תנאים היא יכולה לעשות זאת?

מדוע שנטיל ספק בעשיית מצוות מרצון ללא חיוב?

המילה "מצווה" נגזרה מלשון ציווי. איזו משמעות יש לעשיית מצווה אם האדם שעושה אותה כלל לא צווה עליה?

יתירה מזאת, הר"ן מעלה את החשש שכאשר אנו מקיימים מצווה מבלי להיות מצוים עליה, אנו מסתכנים בפספוס של מהות המצווה:

דרשות הר"ן, הדרוש השביעי

מי שאינו מצווה ועושה לא יגדל שכרו, כי אפשר שאין רצון השם יתברך בו ובמינו אחרי אשר לא צווה בו... אפשר כי יש במצות טעמים שנתייחדה מהם המצוה במי שמצווה ועושה... שאפשר שלא תושלם כונת המצוה וסודה במי שאינו מצווה בה, כאשר תושלם במי שצווה השם יתברך.

הר"ן מציין שהקב"ה קובע את משמעותה של כל מצווה, מי חייב בה, ומי פטור ממנה. ייתכן שהמשמעות העמוקה יותר של המצווה קשורה לקבוצת האנשים המצוים בה. אם הקב"ה פטר אותי, עצם הפטור ממצווה הזו עשוי להעיד שעשייתה מרצון על ידי אינה בעלת משמעות מאת המצווה – הקב"ה, כמו קיומה מתוך חיוב.

המשמעות של עשיית מצווה מרצון על ידי גבר או אישה עשויה להיות שונה באופן מהותי ממשמעות המצווה כאשר היא מקוימת על ידי מי שמחויב בה.

חז"ל דנים בהיתר של נשים לעשות מצוות מרצון כאשר הן פטורות מהן בהקשר של מצווה הסמיכה על הקורבן:

ויקרא א', ב-ד

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אדם כי יקריב מקם קרבן לה'... וסמך ידו, על ראש העלה ונרצה לו לכפר עליו.

בזמן בית המקדש, אדם שהביא קורבן היה סומך את ידיו על ראש הבהמה סמוך לשחיטתה. הסמיכה יצרה קשר אישי ופיזי בין האדם המקריב לבין החיה המוקרבת.

לפי הבנת המדרש את הפסוק, נשים פטורות מסמיכה זו. בגמרא מובא מדרש הדין בשאלה אם מותר לנשים לבצע את הסמיכה מרצון:

ראש השנה לג ע"א

"דבר אל בני ישראל" – בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות, דברי רבי יהודה. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: נשים סומכות [ללא חיוב אלא בתור] רשות.

מדרש ההלכה מסיק מהשימוש במונח "בני ישראל" כי בנות ישראל, כלומר נשים, אינן כלולות במצווה זו. לפי רבי יהודה, אל לנשים לסמוך את ידיהן על הקורבן כלל. רבי יוסי ורבי שמעון מסכימים כי נשים אינן חייבות בסמיכה, אך סוברים כי הן יכולות לעשות זאת מרצונן. (נרחיב על גישתם בהמשך).

האין המילה "בני" יכולה להתייחס הן לבנים והן לבנות?

פירוש זה של מדרש ההלכה הממעט בנות ישראל ממצוות הסמיכה מפתיע. לכאורה המילה "בני" יכולה להתפרש גם כקריאה לגברים ולנשים כאחד, כלומר "בני" במובן של 'צאצאי'. מדוע המדרש פירש שמדובר דווקא בבנים ולא בבנות?

התורה לעיתים מחלקת בין גברים ונשים ולעיתים מתייחסת אליהם באופן שווה. ישנם מקרים שבהם הדברים ברורים, אך לא כך במקרה של הפסוקים הללו. במקרים שבהם לא ברור למי התכוונה התורה, לגברים ונשים או לגברים בלבד, לעיתים קרובות מדרשי חז"ל קובעים מהו הפירוש הנכון.

המילה "בני" מתפרשת לעיתים ככוללת את שני המינים ולעיתים מתפרשת בחז"ל כפונה לגברים בלבד. הדבר תלוי בכמה גורמים, אחד מהם הוא ההקשר בפסוקים. בנוסף, ישנן מסורות שחז"ל מחזיקים ועל פיהן הם מפרשים את הפסוקים.¹

ראוי לציין שמדרשי ההלכה בחלק מהמקרים לומדים פרטים הלכתיים מתוך דיוק במילות הפסוקים על פי כללי המדרש, מדרש כזה מכונה 'מדרש יוצר'. במקרים אחרים המדרשים סומכים מסורות הלכתיות קיימות למילות הפסוקים. במקרים אלו מילות הפסוק אינן המקור להלכה אלא "סמך" להלכה, מעין תמיכה למסורת ההלכתית הקיימת. מדרש כזה מכונה 'מדרש מקיים'.

ייתכן שהמדרש העומד בפנינו הוא דוגמא לסוג המדרש השני, מדרש מקיים, הסומך הלכה ידועה על הפסוק. ייתכן שהייתה מסורת שלבני אהרון תפקיד שונה מאשר לבנות אהרון. במילים אחרות – הלימוד מההבדל בין "בני" ו"בנות" אינו מהווה תשובה אמיתית לשאלה מדוע נשים פטורות ממצוות אלו, אלא מעין תמיכה למסורת שכך הם הדברים.

במקרה זה, שתי העמדות במחלוקת מסכימות כי המילה "בני" צריכה להיקרא בלשון זכר דווקא. אך הם חולקים על ההשלכות ההלכתיות של אותה קריאה.

ההגדרה הכללית למצוות שמען נשים פטורות היא "מצוות עשה שהזמן גרמן". סמיכה היא מצוות עשה, אך אינה מצוות עשה שהזמן גרמה.² עם זאת, הגמרא מקשרת את דעות החכמים במחלוקת האם מותר לאישה לסמוך לדין בדבר הרשות לנשים לתקוע בשופר. מצוות שופר היא מצוות עשה שהזמן גרמה שנשים פטורות ממנה, והזיקה בינה לבין הדין על הסמיכה הופכת את הפסיקה לגבי סמיכה לרלוונטית למצוות עשה שהזמן גרמן בכלל.³

---

¹ דוגמה לכך היא שיתוף הנשים בקבלת ברכה: בבא בתרא קי ע"ב

אלא מעתה, למען ירבו ימיכם וימי בניכם, ה"נ [גם כאן] בניכם ולא בנותיכם? ברכה שאני [שונה].

² תיאורטית ניתן לטעון כי סמיכה על קורבן היא אכן מצווה שהזמן גרמה, מכיוון שעבודת המקדש לא נעשית בלילה.
³ ראש השנה לג ע"א

שיטתו של רבי יהודה

רש"י ותוספות מציגים שני הסברים שונים מאוד זה מזה לשיטתו של רבי יהודה:

הסבר רש"י:

רש"י מסביר כי רבי יהודה אוסר על נשים לסמוך את ידיהן על הקורבן או לתקוע בשופר משום שהוא חושש לאיסור "בל תוסיף" – האיסור להוסיף מצווה על המצוות.⁴

רש"י, ראש השנה לג ע"א, ד"ה "הא נשים"

דפטורות לגמרי, דמצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכי תקעי [וכאשר תוקעות] איכא [יש עבירה על איסור] בל תוסיף.

בדרך כלל, איסור בל תוסיף מתייחס לתוספת כמותית למצווה, כמו למשל לשבת בסוכה יום נוסף, או להוסיף עוד בית לתפילין. אולם רש"י מציע כאן שאיסור בל תוסיף מתייחס גם לעשיית פעולת מצווה שאין האדם חייב בה, כנראה מתוך התייחסות אליה כאילו שיש לו חיוב.

הסבר התוספות:

התוספות מציגים הבנה שונה לגבי עמדתו של רבי יהודה. לתפיסתם, גם רבי יהודה מתיר בדרך כלל לנשים לקיים מצוות מרצון, אפילו אם הן פטורות. אלא שלדעתו במצוות הסמיכה ובתקיעת השופר קיימות סיבות אחרות לאיסור זאת:

עירובין צו ע"א, תוספות ד"ה "מיכל"

...למאן דלית ליה רשות [למי שסובר שאין רשות] לאו משום דמיחזי מוסיף [אינו משום שנראה כמוסיף על המצוות] אלא משום דתקיעה מלאכה דרבנן היא... וסמיכה אפי' [אפילו] בהקפת יד מיחזי כעבודה בקדשים.

התוספות מסבירים כי כאשר אדם סומך ידיו על הקורבן והוא איננו מחויב בכך, הרי זה נראה כמי כמשתמש בקודשים (במקרה הזה, כנשען עליהם) לצרכיו הפרטיים. 'עבודה בקודשים' אסורה מן התורה (תלמוד בבלי בכורות דף כה ע"א) ומראית עין של עבודה בקודשים אסורה מדרבנן. לכן יש כאן איסור מקומי על נשים לסמוך על הקורבן. באופן דומה אוסר רבי יהודה על נשים לתקוע בשופר משום שהשמעת קול בכלי נגינה אסורה מדרבנן ביום טוב, ולכן אוסר למי שאינו חייב במצווה לתקוע בשופר בראש השנה.⁵

לפי התוספות, יוצא אפוא כי לשיטת ר' יהודה לא קיים איסור כוללני לעשות מרצון מצווה שאדם אינו מצווה בה, למעט מצוות ספציפיות שבהן קיימת סיבה ספציפית לאיסור.⁶ דבר זה לא מבהיר לנו האם לשיטת רבי יהודה קיים ערך לעשיית מצווה באופן שזכה.

אין מעכבין את התינוקות מלתקוע. הא נשים – מעכבין. והתניא: אין מעכבין לא את הנשים ולא את התינוקות מלתקוע ביום טוב! אמר אביי: לא קשיא; הא – רבי יהודה, הא – רבי יוסי ורבי שמעון. דתניא: (ויקרא א) "דבר אל בני ישראל" – בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות, דברי רבי יהודה. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: נשים סומכות רשות.

⁴דברים י"ג, א

את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו

⁵ דיון זה מתייחס לאישה התוקעת בשופר בראש השנה, או לגבר התוקע במיוחד בשביל נשים. לפי כל הדעות, מותר לאישה לשמוע גבר התוקע בשופר לכלל הקהילה.

⁶ קריאה זו תואמת קטע נוסף בגמרא, שבו רבי יהודה מציין את סוכתה של הלני המלכה כדוגמה לתומכת בעמדתו כי סוכה בגובה עשרים אמה כשרה. בקטע זה רבי יהודה אינו מסתייג מקיום המצווה מרצון של הלני המלכה. יוצא כי אין שום סיבה ספציפית למנוע מאישה לשבת בסוכה, ולכן רבי יהודה מתיר זאת.

סוכה ב ע"ב

שיטתם של רבי יוסי ורבי שמעון

להלכה נפסק כשיטתם של רבי יוסי ורבי שמעון ולא כשיטת רבי יהודה. עמדתם מופיעה גם במדרש הלכה מקביל, לצד אנקדוטה קשורה:

ספרא, דיבורא דנדבה פרק ב פרשה ב, ב⁷

רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: הנשים סומכות רשות. אמר רבי יוסי: אמר לי אבא אלעזר: היה לנו עגל זבחי שלמים, והוצאנוהו לעזרת הנשים, וסמכו עליו הנשים. לא מפני שהסמיכה בנשים – אלא מפני נחת רוח של נשים.

ככל הנראה, נשים בבית המקדש רצו לקיים את מצוות הסמיכה אף שהיו פטורות ממנה. רבי יוסי ורבי שמעון סוברים כי נחת רוחן הוא ערך העומד בפני עצמו. אם נניח שגם הם חששו למראית עין של עבודה בקודשים בעת סמיכת ידיים על קורבן מרצון, נוכל ללמוד מכאן שנחת רוח של נשים דוחה איסור זה, מתוך התחשבות ברגשות הנשים.

מהי המשמעות ההלכתית של עשיית מצווה מרצון?

כפי שראינו, רבי יוסי ורבי שמעון מתירים סמיכה לנשים כמצוות רשות. קיימות שתי דרכים עיקריות להבנת ה"רשות" כאן (וגם באופן כללי):

1. מעשה ללא ערך הלכתי אובייקטיבי או עם ערך מועט. לפי הבנה זו, "נחת הרוח לנשים" היא עניין של סיפוק אישי רגשי ואינו מהווה קיום ישיר של רצון ה'⁸.

2. מעשה בעל ערך הלכתי אובייקטיבי. יש שתי בחינות עיקריות למצווה: הציווי, ומעשה המצווה. אף שבחינת הציווי אינה קיימת כשיש פטור הלכתי, מעשה המצווה הוא עדיין קיום רצון ה'. דבר זה לפעמים מוגדר כ'רשות דמצווה'⁹.

רבי יצחק הלוי, אחד ממוריו של רש"י, מגדיר קיום מצוות של נשים מרצון ככניסה 'בעול המצווה'. תיאור זה מציע כי עשיית מעשה מצווה מרצון טומן בחובו את בחינת קיום המצווה. עם זאת, הוא טוען כי הפעולה לגמרי נתונה לבחירתה של האישה.

מחזור ויטרי, סימן שנט

כן הורה ר' יצחק הלוי [דאינן] חייבות ואינן צריכות. אבל אם חפיצות להביא עצמם בעול המצווה הרשות בידה... דמקיימת מצווה היא.

בכך מגדיר רבי יצחק הלוי את האישה הבוחרת לעשות מצווה מרצונה כ"מקיימת מצווה".

הרמב"ן מתנסח באופן חזק אף יותר בהגדירו קיום מצוות שהזמן גרמן על ידי נשים:

אמר רבי יהודה מעשה בהילני המלכה בלוד שהיתה סוכתה גבוהה מעשרים אמה והיו זקנים נכנסין ויוצאין לשם ולא אמרו לה דבר אמרו לו משם ראייה אשה היתה ופטורה מן הסוכה אמר להן והלא שבעה בנים הוּוּ לה ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים.

⁷ השו"ת תלמוד בבלי חגיגה דף טז ע"ב

⁸ דוגמה להתייחסות זו ניתן לראות בדברי ספר יראים שאינו מרשה לגברים לתקוע רק עבור נשים בשל חשש לאיסור מוקצה שהגבר התוקע אינו רשאי לעבור עליו בשביל שנשים ישמעו תקיעת שופר רק לצורך נחת הרוח שלהן. ספר יראים סימן תיט

לעצמן שרינן משום נחת רוח אבל לאחרנא לא דאין אומרים לאדם חטא משום נחת רוח דנשים...

⁹ דרך נוספת להגדיר זאת היא כ"מצווה קיומית", מלשון קיום, לעומת "מצווה חיובית", מצווה עם מרכיב של חיוב.

חידושי הרמב"ן, מסכת קידושין דף לא ע"א

דרשות דמצוה הוא, והקב"ה צוה במצוה זו לאנשים חובה, לנשים רשות.

לפי הרמב"ן, האישה אכן מצוה. אלא שאצל הגברים קיום המצווה היא חובה שצריך למלא, בעוד שאצל הנשים קיום המצווה היא אפשרות שניתן לבחור בה.¹⁰

השיטה שלפיה יש ערך הלכתי למצוות שנשים מקיימות מרצונן, והדבר אף עשוי להיות להיחשב כקיום מצווה, היא השיטה הדומיננטית.¹¹ הראב"ה (אשכנז, המאה ה-12), מגדיר באופן מפורש וישיר קיום מצוות מרצון של נשים כמצווה.

ראב"ה חלק ב – מסכת סוכה סימן תרמ

דנהי שגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה, מכל מקום מצוה הוי.¹²

ההלכה אכן מתירה לאישה לקיים מצוות אף שהיא פטורה מהן, ומכירה במעשה זה כמעשה בעל משמעות הלכתית.

מדוע ובמה "גדול המצווה ועושה" מה היחס בין מצוות הנעשות מרצון לעומת מצוות שמצויים בהן?

בגמרא דן רב יוסף בשאלה זו מנקודת מבטו האישי:

בבא קמא פז ע"א

אמר רב יוסף [שהיה עיוור]: מריש הוה אמינא מאן דאמר הלכה כרבי יהודה דאמר סומא פטור מן המצות קא עבידנא יומא טבא לרבנן, מאי טעמא? דלא מפקדינא וקא עבדינא מצוות. והשתא דשמעית להא דרבי חנינא, דאמר רבי חנינא: גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, מאן דאמר לי אין הלכה כרבי יהודה עבדינא יומא טבא לרבנן. מאי טעמא? דכי מפקדינא אית לי אגרא טפי.

[תרגום:]

¹⁰ ראו גם:

ריטב"א ראש השנה כט ע"ב

דאע"ג דלא מחייבי [הנשים] מצוה איכא עלייהו ונוטלות עליהם שכר.

¹¹ אין זה ברור האם קיום מצווה שכזה נחשב כקיום המצווה המקורית, או שזהו קיום שונה בעל ערך של "אינה מצווה ועושה". ייתכן כי שיטתו של רבנו תם תואמת את האפשרות השנייה. ראה שו"ת שבט הלוי ח', א.

¹² גם הראב"ד בפירושו לספרא מתנסח בצורה מפורשת שכזו. אמנם כאן הוא מסביר את שיטתם של רבי יוסי ורבי שמעון, ולא מציג את פסיקתו שלו.

ראה השגות לרמב"ם הלכות ציצית (ג', ט) –

"דוקא בציצית שאין בה כלאים" – שם הוא אוסר על נשים להתעטף בציצית העשויה מכלאיים. לו היה זה חיוב מדאורייתא שווה ערך לחיובו של הגבר, אז הדבר היה צריך להיות מותר כשם שהוא מותר לגברים.:

פירוש הראב"ד לספרא דבורא דנדבה ב', ב', ב

מותרת בנשים שכך נתנה בתורה לאנשים חובה ולנשים רשות והנשים דומיא דאנשים לכל מצות עשה שהזמן גרמא....

הגהת הראב"ד לרמב"ם הלכות ציצית ג', ט

דוקא [היתר לאישה ללבוש] בציצית שאין בה כלאים.

אמר רב יוסף (שהיה עיוור): בהתחלה הייתי אומר: אם יאמר לי מישהו שהלכה כרבי יהודה, שאמר שעיוור פטור מן המצוות, אעשה יום טוב לחכמים. מהו הטעם? כיוון שאיני מצווה אך אני מקיים מצוות (ולכן יש לי שכר גדול יותר).

ועכשיו, כששמעתי את מה שאמר רבי חנינא, שאמר רבי חנינא "גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה", אם יאמר לי מישהו שאין הלכה כרבי יהודה (כלומר שעיוור אינו פטור מן המצוות) אעשה יום טוב לחכמים. מהו הטעם? כיוון שכאשר אני מצווה יש לי יותר שכר.]

רב יוסף היה עיוור, ובתחילה היה סבור שהלכה כרבי יהודה הסובר שעיוור פטור מן המצוות. תפיסתו הייתה כי לאדם הפטור מן המצוות יש מעלה אשר מזכה אותו בשכר גדול, שכן הוא מתנדב לעשותן מרצונו. בנוסף לכך, אם הוא אינו מקיים את המצווה, הרי אין הוא ראוי לעונש. לאור הבנה זו הצהיר רב יוסף שאם יאמרו לו שנפסקה הלכה כרבי יהודה הוא יעשה "יום טוב" לחכמים.

אולם, לאחר ששמע מפי רבי חנינא כי "גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה", שינה רב יוסף את תפיסתו והבין כי עדיף לעשות מצווה כציווי מצד הבורא מאשר לעשותה רק מרצון. הבנה זו גורמת לו להביע משאלה שההלכה לא תהיה כרבי יהודה, על מנת שאף כעיוור מעמדו יהיה כמי שמצווה ועושה.

מעלתו של ה"מצווה" מתוארת בפי ר' חנינא כ"גדול יותר" ממעלתו של מי ש"אינו מצווה", וזה מעיד על כך שגם מעשהו של מי שאינו מצווה הוא בעל ערך. רב יוסף מתייחס למעלה במושגים של "שכר", המסמל את ערכה ההלכתי של הפעולה. גם כאן שכר של פעולה של מי שאינו מצווה ורוצה אמנם קטן יותר, אך עדיין קיים.

מדוע אדם המצווה זוכה לשכר גדול יותר? קיום מצווה מרצון ראוי לכאורה לשבח מאחר שהוא מעיד על יוזמה אישית בעבודת ה'. עם זאת, הריטב"א מסביר מדוע קיומה של מצווה מתוך חיוב ראוי אף ליותר לשבח:

חידושי הריטב"א קידושין לא ע"א

שזה [האדם] שטן מקטרגו כשהוא מצווה וזה [שאינו מצווה] אין שטן מקטרגו ולפום צערא אגרא, ורבינו הגדול ז"ל [רמב"ן] פירש שהמצוות אינן להנאת הא-ל יתברך המצוה, אלא לזכותנו, ומי שהוא מצווה קיים גזירת המלך ולפיכך שכרו מרובה יותר מזה שלא קיים מצות המלך, מכל מקום אף הוא ראוי לקבל שכר שהרי מטוב לבב וחסידות הכניס עצמו לעשות מצות השם יתברך...

הריטב"א מעלה שתי נקודות:

1. **מאמץ:** אנו חווים יותר התנגדות טבעית כאשר עלינו לפעול מתוך חיוב, מאשר במצב בו אנו יכולים לבחור באופן חופשי האם לפעול. המאמץ להתגבר על התנגדות טבעית זו כעבדי ה' נאמנים זוכה לשכר מיוחד.
2. **ציות:** קיום מצווה הוא מעל הכול ציות לקריאתו של אלוקים. אדם שאינו מחוייב אמנם ראוי לשבח על עשיית מצווה מיוזמתו, אך אינו יכול לקבל שכר בעבור ציות לציווי אלוקי.

מדוע יוזמה אישית שכזו של מי ש"אינו מצווה ועושה" איננה שווה יותר?

העדיפות שנותנת ההלכה לקיום מצווה מתוך חובה על פני קיום מרצון עשויה להיות לנו קשה להכלה. מאז תנועת ההשכלה אנו נוטים להאדיר יוזמה אישית על פני ציות לסמכות. אולם מנקודת מבט של סמכות, אף שגם פעולה מתוך יוזמה אישית וגם פעולה מתוך ציות יכולות להיות בעלות ערך, הציות הוא חיוני יותר. פעולה הנובעת מיוזמה אישית גואה ונשחקת, ועשויה לסטות מן המטרה. ציות נשאר יציב ונאמן.

הרצון להאדיר את העצמיות על חשבון הציות עלול להוביל לפולחן בעל עיסוק יתר ב"עצמי", מאשר ביחס אל ה-"אחר" האלוקי.

אדם העוסק יתר על המידה בעצמיות עשוי לומר: "התכוונתי לעשות זאת, אבל עכשיו כשאמרת לי – לא אעשה". אדם בוגר יותר שואב הנאה מהיענות לבקשת האובו, מבלי צורך להזכיר שהוא היה עושה זאת בכל מקרה. סוג זה של אנשים יודע להעריך את העשייה כהיענות נאמנה לקריאתו של ה"אחר".

האם מנהג יכול לחייב?

האם קיום מצווה מרצון יכול באופן כלשהו להידמות לחיוב?

רבינו פרץ (צרפת, המאה ה-13) כותב כי בעת קיום מצווה מרצון, נשים "מכניסות עצמן בחיוב":¹³

הגהות סמ"ק צב בשם רבנו פרץ

ומ"מ [ומכל מקום] רגילין לתקוע לנשים יולדות, גם מברכין ולא הוי ברכה לבטלה, כיון שמכניסות עצמן בחיוב, מידי דהוי אלולב.

מה פשר הביטוי הזה? בהינתן שהתורה אינה מחייבת נשים במצוות אלה, ייתכן שביטוי זה בא לומר רק שכאשר אישה נוהגת כאילו שחל עליה חיוב, עצם המחויבות שלה ראויה לציון. אולם ייתכן שהוא מעיד על כך שישנם מנגנונים אחרים היכולים ליצור צורה אחרת, אומנם חלשה יותר, של חיוב.

מנהג קהילתי מחייב

קהילה מסוימת יכולה לקבל על עצמה התנהגות כלשהי ולהפוך אותה למנהג. לעיתים מנהג יכול להיות כה נפוץ עד שהוא מקבל מעין מעמד של חיוב.

לדוגמה, הגמרא מסיקה שתפילת ערבית היא רשות (לגברים). אך מכיוון שגברים אימצו תפילה זו כמנהג ותיק, היא הופכת לחובה:¹⁴

רי"ף ברכות יט ע"א

היכא דצלי ליה [היכן שמתפללים] לתפלת ערבית שוייה [קיבלו] עליה חובה.

האם יש דוגמאות למצוות שהזמן גרמן שנשים קיבלו על עצמן כמנהג מחייב? קיים מנהג כמעט אוניברסלי של נשים יהודיות לשמוע תקיעת שופר בראש השנה, אף שזוהי מצוות עשה שהזמן גרמה. קהילות מכל העדות מתייחסות למנהג זה כאל חיוב.

כבר במאה הארבע-עשרה ציין המהרי"ל את ההשלכות של חיוב מעין זה על נשים ועל הקהילה ככלל:

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות שופר

אכן נשים פטורות דמצות עשה דזמן גרמא הוא. אך שמכניסין את עצמן לחיוב. והואיל שמחייבין את עצמן צריכין להזדרז לתקן צרכיהן הן בתכשיטין הן בתבשילין להיות פנויות לבא בית הכנסת ולהיות שם לשמוע קול שופר, ואל יטריחו את הציבור להמתין אחריהם.

גם כאן אנו נתקלים בביטוי "מכניסין עצמן לחיוב". המהרי"ל מוסיף שכאשר קהילת הנשים מקבלת על עצמה מצווה כקבוצה, הרי זה כאילו שחברות הקבוצה "מחייבות את עצמן". מכיוון שזו אינה חובה סטנדרטית, המהרי"ל קורא לנשים למלא אותה באופן המכבד את צרכי הקהילה.

מאות שנים לאחר מכן, מרחיבים המגן אברהם ורבי עקיבא איגר את הרעיון של חובה קהילתית גם למצוות אחרות. המגן אברהם מציין שמאחר והנשים בזמנו סופרות את העומר, הדבר הפך להיות דומה לחיוב:¹⁵

---

¹³ השוו לדברים דומים שראינו לעיל בשם הרב יצחק הלוי, רבו של רש"י: מחזור ויטרי, סימן שנט:

כן הורה ר' יצחק הלוי... [דאינן] חייבות ואינן צריכות. אבל אם חפיצות להביא עצמם בעול המצוה הרשות בידה. ואין מוחין לה.

¹⁴ רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים א', ו

ואף ע"פ כן נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפלת חובה.

¹⁵ בימינו הדבר פחות נהוג, ועל כן לא נחשב חיוב קהילתי.

מגן אברהם או"ח תפט, א

נשים פטורות מספירה דהוי מצות עשה שהזמן גרמה ומיהו כבר שוויה עלייהו חובה.

המגן אברהם משתמש בלשון דומה ללשון הרי"ף בהתייחסו לתפילת ערבית של גברים. בלשון דומה משתמש גם רבי עקיבא איגר כאשר הוא דן בקיום מצוות של נשים – הוא מציין ש"קיבלו עלייהו [עליהו]".

שו"ת רבי עקיבא איגר סימן א:

ולזה נראה דבאמת אינן בחיוב המצוה זו כיון דהוי זמן גרמא. אלא דמכל מקום רוב נשי דידן [רוב הנשים שלנו] מחמירין לעצמן וזהירות וזריזות לקיים רוב מצוות עשה שהזמן גרמא, כגון שופר סוכה לולב וכן בקידוש יו"ט [יום טוב] והוי כקיבלו עלייהו.

רבי עקיבא איגר מדבר במילים חיוביות ביותר על קיום מצוות מרצון של נשים. מניסיונו, נשים "מחמירות", "זהירות" ו"זריזות" בקיום מצוות אלה.

בפועל, מתוך מכלול מצוות העשה שהזמן גרמן שנשים פטורות מהן, רק מצוות תקיעת שופר התקבלה במלואה, ואולי מחייבת את כל הנשים. בקהילות מסוימות יתכן שנוכל להוסיף לחיוב אף את מצוות קריאת שמע ונטילת לולב.

אולם דברי המגן אברהם ורבי עקיבא איגר אינם מוסכמים על הכול. המנחת חינוך קורא תיגר על הקביעה כי מנהג קהילתי יכול לחייב נשים בצורה כלשהי. הוא איננו מקבל את ההשוואה לתפילת ערבית, ופוסל כל מעמד מחייב למעשה:

מנחת חינוך מצוה שו אות א

...והוא דבר חדש דנשים אם קבלו עליהם לעשות מ"ע [מצות עשה] שהם פטורין יתחייבו מפני דשוויא עלייהו חובה ולא ראיתי כן בשום מקום ואינו דומה לתפלת ערבית עיין בראשונים וכאן יש דיעות דאסור להו לעשות מצוות עשה שהזמן גרמא ולכולי עלמא אינו מצוה כלל והיאך ישוויי' חובה.

"ולכולי עלמא אינו מצווה כלל" - נראה שהמנחת חינוך דוחה את נקודת המבט של המקורות הנ"ל אשר מכירים במרכיב של מצווה במעשה של מצווה הנעשית מרצון ולא מחיוב.

למרות שכמה פוסקים חלקו על דבריו, תמיהתו של המנחת חינוך מזכירה לנו כמה רחוק הגיע הדיון: מפטור דאורייתא, לאפשרות לקיים מרצון ועד הדיון על מנהגים מחייבים.

חיוב אישי

באופן מעט דומה, יכול להתקיים מקרה של חיוב ברמה האישית – כאשר אדם מתחייב למעשה מסוים, דבר שיכול להיחשב כמו נדר.

שולחן ערוך יורה דעה הלכות נדרים סימן ריד

דברים המותרים, והיודעים בהם שהם מותרים נהגו בהם איסור, הוי כאילו קבלו עליהם בנדר ואסור להתירם להם; הלכך מי שרגיל להתענות תעניות שלפני ראש השנה ושבין ראש השנה ליום כיפורים, ומי שרגיל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין מראש חודש אב או מי"ז בתמוז ורוצה לחזור בו מחמת שאינו בריא, צריך ג' שיתירו לו. אם בשעה שהתחיל לנהוג היה דעתו לנהוג כן לעולם, ונהג כן אפילו פעם אחת, צריך התרה ויפתח בחרטה שמתחרט שנהג כן לשם נדר. לפיכך הרוצה לנהוג בקצת דברים המותרים, לסייג ופרישות, יאמר בתחלת הנהגתו שאינו מקבל עליו כן בנדר, וגם יאמר שאין בדעתו לנהוג כן אלא בפעם ההוא או בפעמים שירצה, ולא לעולם.

כאשר אדם רוצה לקבל על עצמו מנהג, השולחן ערוך ממליץ שיאמר מפורשות שמנהג זה הוא "בלי נדר" ושאינו מתכוון לנהוג כך תמיד. המשנה ברורה מדייק באילו מקרים מנהג של אדם הופך להיות כנדר:

משנה ברורה סימן תקצז ס"ק ו

רק צריך התרה וכו' – עיין יו"ד סימן ריד דמשמע שם דמנהג של מצוה שנעשה כנדר הוא רק כשהורגל בה או אפילו פעם אחת וחשב בשעת מעשה שינהוג כן לעולם.

לדוגמה, אדם יכול לצום בימי שני וחמישי, או אישה יכולה להקפיד ליטול לולב. אם הם נהגו כך שלוש פעמים הדבר הופך להיות מחייב כמעין נדר, ואם בהמשך הם מחליטים שלא להמשיך במנהג זה הם צריכים לעשות התרת נדרים בפני בית דין. אולם לדעת הרב עובדיה יוסף, אין צורך בהתרת נדרים אם נבצר מאדם לעשות את המנהג מסיבות שאינן תלויות בו.¹⁶

מחויבות אישית ועקבית של אישה עשויה להעניק ממד של חיוב לקיום המצווה מרצון, באופן דומה למנהג מחייב. עם זאת, מנהג קהילתי או חיוב עצמי אינם שקולים לחיוב של מצווה רגילה. אישה שמאז ומתמיד הקפידה לשמוע תקיעת שופר עדיין לא חייבת בשמיעת שופר באופן זהה לחיוב של הגברים מדאורייתא, ולשוני זה יש השלכות הלכתיות.

מהן ההשלכות של הדיון הנוכחי על אישה אשר מקיימת מצוות מרצון למרות שהיא פטורה מהן? הבה נשתמש בנטילת לולב כדוגמה. אישה אינה חייבת בנטילת לולב, אך רשאית לעשות זאת אם היא חפצה בכך. כאשר יש מחסור בלולבים ואין אפשרות לספקם לכולם, ההבדל בין גברים ונשים יכול להשפיע. ככלל, מי שחייב מדאורייתא בקיום המצווה קודם למי שבחר לקיימה מרצונו.

בימינו, המציאות של מחסור במשאבים אינה מצויה. בהיעדר מנהג קהילתי מחייב, אישה יכולה לנצל את הגמישות שניתנה לה. אם אין ברצונה ליטול לולב, אין לכך השלכות הלכתיות שליליות.

מאידך, אם היא בוחרת ליטול לולב דבר זה נחשב כ"נחת רוח" (המוכרת כבעלת חשיבות הלכתית) וגם כקיום מצווה. אם היא מקיימת את המצווה בקביעות, היא איננה יכולה להקל בה ראש.

נכון, אישה שבוחרת ליטול לולב לא תקבל שכר עבור ציות לחיוב מאת הבורא, אך היא מקיימת מצווה. היא אינה עושה זאת מטעמי תרבות או פולקלור, ולא בשביל החוויה המיסטית. זהו קיום מצווה בעבודת ה', המוכר על ידי הקב"ה.

---

¹⁶ לעומת זאת הבן איש חי סובר שאישה שקיבלה על עצמה כחיוב לשמוע שופר, צריכה לעשות התרת נדרים כדי לבטל מנהגה אפילו אם פעם אחת לא התאפשר לה. בן איש חי, שנה ראשונה פרשת נצבים סעיף יז

והנשים פטורות מן הדין כי זו מ"ע שהז"ג אך רוב הנשים קבעו מצוה זו עליהם בתורת חיוב, ובאים לבית הכנסת לשמוע קול שופר, ולכן האשה שנהגה בכך כמה שנים נעשה עליה חיוב, ואם נאנסה שלא היתה יכולה לבא לבית הכנסת יבא התוקע אצלה לביתה ויתקע לה, אך לא תברך וכן נהגו בביתנו ואשה שנהגה במצוה זו ונזדמן לה פעם אחת שלא תוכל לבא לבית הכנסת, וגם לא תוכל להביא תוקע לביתה תעשה התרה בערב ר"ה על קבלת המנהג.

אמנם ייתכן שהבן איש חי מחייב התרת נדרים דווקא בקבלה של שמיעת שופר משום שזו קבלה של כל הקהל. אין זה ברור אם היה סובר כך גם במקרים שבהם בסיס החיוב הוא אישי ולא קהילתי. שו"ת יביע אומר חלק ב' א"ח סימן ל

אם רוצה לבטל מנהגה בהחלט, צריכה התרה [מנדרה], אבל אם אירע לה אונס לשעתה, ואין כוונתה לבטל מנהגה לעולם, א"צ [אין צריך] התרה.

בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים סעיף יז

והנשים פטורות מן הדין כי זו מ"ע שהז"ג אך רוב הנשים קבעו מצוה זו עליהם בתורת חיוב, ובאים לבית הכנסת לשמוע קול שופר, ולכן האשה שנהגה בכך כמה שנים נעשה עליה חיוב, ואם נאנסה שלא היתה יכולה לבא לבית הכנסת יבא התוקע אצלה לביתה ויתקע לה, אך לא תברך וכן נהגו בביתנו ואשה שנהגה במצוה זו ונזדמן לה פעם אחת שלא תוכל לבא לבית הכנסת, וגם לא תוכל להביא תוקע לביתה תעשה התרה [מנדרה] בערב ר"ה על קבלת המנהג:

אפילו בהיעדר חיוב ישיר, אישה המקיימת מצווה מרצון בדרך כלל לא חווה אותה כלוקה בחסר, אלא כדרך עשירה, אותנטית ומשמעותית לעבוד את ה'.

כדאיות

האם כדאי לאישה להתאמץ ולקיים מצוות שמהן היא פטורה?

באופן מפתיע, נראה מתוך ציטוט מהתלמוד הירושלמי כי התשובה היא דווקא ההפך:

תלמוד ירושלמי ברכות פרק ב הלכה ט

ותני חזקיה כל מי שהוא פטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט.

נראה כי הירושלמי טוען שעשיית מצווה מרצון על ידי מי שפטור ממנה היא חסרת טעם, נובעת מחוסר ידע ואין לעודד זאת.

לעומת זאת, הרמב"ן¹⁷ מסביר כי עיקרון זה הוא אחר ממה שעשוי להיראות במבט ראשון:

רמב"ן קידושין לא ע"א

והא אמרינן בירושלמי כל העושה דבר שאינו מצווה בו נקרא הדיוט – התם שעושה דבר שאינו מצווה מן התורה כלל, שהוא כמוסיף על התורה. אבל מי שעושה מצות התורה כתקן אף על פי שלא נצטווה הוא בהם כגון נשים ונכרי מקבלין עליהם שכר שכל דרכיה דרכי נעם.

כאשר מעשה מסוים אינו מצווה על אף אדם, כמו למשל ישיבה בסוכה בפסח, עשייתו חסרת כל ערך. כאשר מישהו ממציא "מצווה", הוא מבדיל עצמו מהתורה ומהקהל. במקרה זה, האדם נקרא הדיוט.

אולם כינוי זה אינו מופנה למי שמקיימת מצווה מרצון, ללא חיוב, במיוחד אם נחשיב את המעשה כ'רשות דמצווה'. המעשה כאן משקף כמיהה למצוות, ואינו מעשה שטות.¹⁸

יוצא אפוא כי ההגדרה "נקרא הדיוט" אינה חלה על אישה המקיימת מרצון מצווה אמיתית אשר ממנה היא, באופן אישי, פטורה.

"רשות דמצווה"

ממכלול הדברים עולה שישנה הגדרת ביניים בין "רשות" (יוזמה אישית) ובין "מצווה" (חיוב גמור). הגדרה זאת מכונה בפי הרב ישראל זאב גוסטמן (ליטא וישראל, המאה ה-20) כ"רשות דמצווה":

הרב ישראל זאב גוסטמן, קונטרסי שעורים, מסכתא קדושין עמוד 254

ונלענ"ד לחדש להלכה דגם במצות עשה שהזמן גרמא אין לנשים לבטלן בחנם אם לא מפני מצוה עוברת או משום טירחא יתירה... לא לבטלה אמרה תורה נשים סומכות רשות... מעשה המצוה מן התורה, ומן התורה היא רשות דמצוה.

אם נגדיר קיום מצווה מרצון כ"רשות דמצווה", הרי שראוי בדרך כלל לעודד זאת, כל עוד קיומה לא נוגד חיובים או ערכים אחרים.¹⁹

¹⁷ ראו גם ריטב"א ומאירי שם, שם

¹⁸ הרב משה פיינשטיין מוסיף כי קיום מצווה מרצון מותר רק כאשר נפשה של אישה משתוקקת לקיים מצווה מדאורייתא ממנה היא פטורה, ולא אם היא מבקשת לערער על הפטור: שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' מט

... אבל פשוט שהוא רק בחשקה נפשה לקיים מצות אף כשלא נצטווה.

¹⁹ נראה למשל, שיש אילוצים באישה שמניחה תפילין או מתעטפת בטלית. דוגמה לנקודת מבט זו על רשות מובאת בתוספות.

נסכם בדברי הרבנית חנה הנקין, הרואה ערך בקיום מצוות הן מתוך חיוב והן מתוך רצון. הרבנית הנקין רואה את היופי בכך שיחסן של נשים למצוות נע בתוך כל אחת מהקטגוריות הללו בתקופות שונות ולאור מצבים משתנים.²⁰

הרבנית חנה הנקין, אינה מצווה ועושה בעולם הפוסט-מודרני

אינה מצווה ועושה מעניק לנו חופש, ספונטניות, ומשמעות. מצווה ועושה מבטיח שאנו עובדות את ה', ולא את עצמינו. מטבע תפקידן ביהדות, נשים לוקחות חלק בשניהם.

להרחבה

הרבנית חנה הנקין "אינה מצווה ועושה בעולם הפוסט-מודרני" (באנגלית)

תוספות ברכות כז ע"ב ד"ה הלכה

ולכך נקרא רשות - לבטלה [את עשייתה] עבור מצוה אחרת העוברת [מבחנת זמן עשייתה].

הרב עובדיה יוסף, לעומת זאת, לא מעודד קיום מצוות מרצון, מאחר והדבר עשוי להסיח את הדעת ממצוות אחרות שנשים כן מחויבות בהן:

יביע אומר א, או"ח מב

וזוהי עצת יצה"ר, שעד שילכו לקיים מצות שאינם מחויבות בהן, יקיימו את המוטל עליהן.

²⁰ ניתן למצוא כאן:

https://www.nishmat.net/Uploads/files/Rabbanit_Henkin_Womens_Issues1.pdf